

УДК 37.022:159.922.27]:343.81

DOI 10.32755/sjeducation.2022.02.054

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

Дем'яненко Юлія Олександрівна, кандидат психологічних наук,
доцент, доцент кафедри психології,
Академія Державної пенітенціарної служби
(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,
e-mail: u.demjanenko1980@gmail.com)
ORCID: 0000-0001-5237-9559

Філіпович Вікторія Миколаївна, кандидат психологічних наук,
доцент кафедри креативних індустрій та соціальних інновацій,
Національний університет «Чернігівська політехніка»
Навчально-науковий інститут права і соціальних технологій
(14037, Україна, м. Чернігів, вул. Козацька, 1,
e-mail: filipovich72@ukr.net)
ORCID: 0000-0001-9645-7985

Стаття присвячена розгляду психологічних особливостей реалізації механізмів виховного впливу в установах виконання покарань, адже головна мета роботи кримінально-виконавчої системи – ефективний виховний вплив на особу, що порушила закон. Такий вплив неможливо здійснити примусово та на основі залякування, тому актуальність заявленої авторами теми полягає в аналізі психологічних особливостей виховного впливу на засудженого з метою підвищення якості психолого-педагогічної роботи, направленої на ресоціалізацію засудженого.

Розглянуто особливості вживання терміна «психологічний вплив» та проаналізовано особливості його реалізації працівниками кримінально-виконавчої служби. В роботі простежено кореляцію між поняттям «динамічна безпека» та соціально-психологічний вплив, яка обумовлюється необхідністю налагодження позитивних взаємин між персоналом і засудженими для впровадження ефективного корекційного соціально-психологічного впливу.

Висвітлено чинники, які впливають на процес впливу та сутнісні характеристики самого процесу впливу, що необхідно враховувати персоналу під час виконання службових обов'язків.

Порушено такі проблемні питання, як: дослідження потреб засудженого, через які може бути здійснено вплив, виявлення мішені впливу та дотримання правил донесення повідомлень до об'єкта впливу.

На основі проаналізованих теоретичних джерел виділено базові компоненти впливу: поведінка, установки, когніції. Також підкреслено, що зміна одного із компонентів тягне за собою зміну інших. Тому для ефективного психологічного впливу працівникам кримінально-виконавчої системи запропоновано

зосередити увагу на емоційно-психологічних особливостях засудженого; особливостях його взаємодії із групою та врахуванню його соціального становища в ній; культурно-освітній рівень засудженого; соціальних зв'язках поза межами в'язниці; особливостях кримінального мислення.

Виділено головні чинники ефективності реалізації соціально-психологічного впливу, яких мають дотримуватись співробітники установ виконання покарань у роботі із об'єктами впливу.

Зроблено висновок, що налагодження позитивних, відвертих і відкритих взаємин між персоналом установи виконання покарань та засудженими сприяє ефективному соціально-психологічному впливу на останніх і тим самим підвищується рівень та ефективність ресоціалізації.

Ключові слова: вплив, психологічний вплив, соціально-психологічний вплив, виконання покарань, динамічна безпека, кримінально-виконавча служба.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PROBLEMS OF SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL INFLUENCE IMPLEMENTATION IN PENITENTIARY INSTITUTIONS

Demianenko Yuliia, PhD in Psychology, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Psychology,
Academy of the State Penitentiary Service
(34 Honcha Street, Chernihiv, 14000, Ukraine,
e-mail: u.demjanenko1980@gmail.com)
ORCID: 0000-0001-5237-9559

Filipovych Viktoriia, PhD in Psychology, Associate Professor
of the Department of Creative Industries and Social Innovations,
National University "Chernihiv Polytechnic"
Educational-scientific institute of law and social technologies
(1 Kozats'ka Street, Chernihiv, 14037, Ukraine
e-mail: filipovich72@ukr.net)
ORCID: 0000-0001-9645-7985

The article is addressed to the consideration of the psychological features of the implementation of the educational influence mechanisms in penitentiary institutions, because the main goal of the work of the criminal and executive system is effective educational influence on a person who has broken the law. Such influence cannot be carried out forcibly and on the basis of intimidation, therefore the relevance of the topic stated by the author lies in the analysis of the psychological features of the educational influence on the convict in order to improve the quality of psychological and pedagogical work aimed at the resocialization of the convict.

The authors consider the peculiarities of the term 'psychological influence', and analyzes the peculiarities of its implementation by employees of the criminal enforcement service. The work traces the correlation between the concept of "dynamic security" and socio-psychological influence, which is determined by the

need to establish positive relationships between the personnel and convicts for the implementation of effective correctional socio-psychological influence.

The work analyzes the factors that affect the influence process and the essential characteristics of the influence process itself, which must be taken into account by the personnel during the performance of official duties.

The article raises such problematic issues as: researching the convict's needs through which influence can be exerted, identifying the target of influence and observing the rules for delivering messages to the object of influence.

Based on the analyzed theoretical sources, the basic components of influence are highlighted: behavior, attitudes, cognition. The article also emphasizes that a change in one of the components entails a change in the others. Therefore, for an effective psychological impact, the employees of the criminal and executive system are suggested to focus their attention on the emotional and psychological characteristics of the convict; peculiarities of his interaction with the group and taking into account his social position in it; cultural and educational level of the convict; social connections outside the prison; features of criminal thinking.

The main factors of the effectiveness of the implementation of social and psychological influence are highlighted, which should be observed by the employees of the institutions of execution of punishments when working with the objects of influence.

In the work, the author comes to the conclusion that the establishment of positive, frank and open relations between the staff of the penal institution and the convicts contributes to the effective socio-psychological influence on the latter and thereby increases the level and effectiveness of resocialization.

Key words: impact, psychological impact, socio-psychological impact, execution of punishments, dynamic security, criminal and executive service.

Постановка проблеми. З часів первісного ладу громада намагається узагальнити поведінку людей за допомогою законів, правил, норм, традицій. Однак не всі представники громади дотримуються встановлених загальних вимог, тому суспільство починає шукати методи їх виправлення та навернення до законслухняності. До правопорушників використовували: тілесні покарання, калічення, смертну кару, грошові штрафи, позбавлення волі. Як бачимо, зазначена система покарань, головним чином, переслідувала мету не тільки покарати правопорушника, а й налякати інших, тим самим попередити їх можливу злочинну поведінку, крім того, покарати так, аби не було бажання порушити закон знову.

Не є таємницею, що в установах виконання покарань дуже складно відбувається процес виправлення та ресоціалізації, відсоток засуджених, які стають на шлях виправлення, дуже низь-

кий. Деякі науковці вважають причину такої ситуації в особливостях взаємин між співробітниками кримінально-виконавчої системи та засудженим, в яких останній знаходиться не в паритетних стосунках, а в підпорядкуванні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання психологічного впливу є багатогранним, доволі велика кількість науковців присвячує свої статті цій проблематиці. Так, наприклад, Г. А. Балл, М. С. Бурігін, І. І. Шлімакова досліджують методологічні основи поняття «психологічний вплив». Учені О. М. Процюк, С. В. Андрусенко, А. В. Павленко вивчають особливості застосування психологічного впливу в правоохоронній діяльності. Проте питання впровадження ефективного психологічного впливу на засуджених в установах виконання покарань опрацьоване не достатньо, що і зумовило вибір теми статті.

Формування цілей статті. Стаття направлена на теоретичне дослідження психологічних проблем психологічного впливу на засуджених з метою їх ресоціалізації та профілактики рецидиву. Одним із завдань роботи є розгляд практичних прийомів та методів роботи із засудженими з метою налагодження ефективної співпраці між ними та співробітниками кримінально-виконавчої служби.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні кримінально-виконавча система переорієнтовується з суто авторитарного, карального впливу на гуманістичні, людино-центровані методи ресоціалізації засуджених. Усе більше дослідників зауважує, що в роботі із засудженими особами тоталітарні та каральні методи мають незначний ефект, особливо в установах покарань. Відповідно, основним завданням кримінально-виконавчої системи має бути поступовий відхід в установах від орієнтації лише на забезпеченні правопорядку, а на створення умов, в яких не порушуються правила, направлення всіх зусиль персоналу на встановлення динамічної безпеки в установах.

Притримуємося визначення поняття «динамічна безпека», яке надає І. С. Яковець як спосіб організації процесу виконання кримінального покарання у вигляді позбавлення свободи, що базується на розвитку позитивних взаємин з осудженим, їх зайнятості, встановленні довірливих стосунків з ними, ефективної комуніка-

ції, яка призводить до проінформованості персоналу про процеси, що відбуваються в установах виконання покарань [4]. Основна мета такого підходу – побудова довірливих взаємин із засудженими, зміна їх поведінки, переоцінка ціннісних установок та переорієнтація їх кримінального мислення на правосвідоме.

У психології процес, під час якого відбувається зміна емоцій, думок та поведінки особи внаслідок дії інших людей, має назву соціального впливу.

Вплив як психологічний феномен розглядається сучасними науковцями як процес «проникнення» однієї особистості (або групи осіб) у психіку іншої особистості (або групи осіб) ... вплив на психічний стан, думки, почуття і дії іншої людини винятково за допомогою психологічних засобів (вербальних або невербальних). Психологічний вплив має зовнішнє (стосовно реципієнта) походження і, будучи сприйнятим ним, приводить до зміни конкретних психологічних регуляторів певної активності людини» [2]. При цьому автори вважають, що сутнісними характеристиками категорії психологічного впливу, що мають значення при його здійсненні, є:

- структура психологічного впливу (хто впливає? на кого впливають? з якою метою впливають);
- етапи процесу психологічного впливу (послідовність впроваджених дій впливу);
- стратегії психологічного впливу (яким саме чином вплинути);
- мішені психологічного впливу (на що або на кого направлений вплив);
- методи психологічного впливу (інструменти, за допомогою яких здійснюється вплив);
- види психологічного впливу (в якій спосіб здійснити вплив).

Таким чином, здійснюючи соціально-психологічний вплив на особу, слід пам'ятати, що залежно від самого суб'єкта чи об'єкта впливу, від того, що саме хочемо змінити, слід розробляти стратегії і підбирати відповідні види та методи впливу. Під час налагодження стосунків із засудженим обов'язково необхідно враховувати:

- емоційно-психологічні особливості засудженого;

– особливості взаємодії із групою та його соціальне становище в ній;

- культурно-освітній рівень;
- соціальні зв'язки поза межами в'язниці;
- особливості кримінального мислення.

Тому перед офіцерами установ виконання покарань стоїть нагальне питання: яким чином організувати соціально-психологічну роботу із засудженими, аби налагодити психологічний контакт з метою подальшого ефективного соціально-психологічного впливу?

Аби отримати відповідь на поставлене запитання, необхідно звернутись до основних життєвих потреб засуджених, які залишаються незадоволеними в умовах позбавлення волі.

Отже, засуджені частіше за все відчують психологічний стрес через:

- обмеженість контактів та свободи дій;
- обмеження можливості задоволення багатьох потреб;
- страх за власне майно та страх стати жертвою або об'єктом нападу інших;
- зменшена кількість та мала різноманітність подразників у тюремному середовищі;
- нудьга, що викликана монотонністю простору та повсякденності;
- позбавлення засудженого автономії, можливості робити вибір та вирішувати самостійно питання;
- надмірність змістовно не заповненого часу, що викликає відчуття розтягнутості часу, його дуже повільного плину;
- обмеження життєвого простору.

Тому, намагаючись встановити контакт та довірливі взаємини із засудженими, персонал у роботі має намагатися нівелювати вище зазначені негативні фактори. Цьому може сприяти і дозвіл на додаткові та позачергові відвідування засуджених як заохочення, і вибір, якою соціально корисною справою займатися, і урізноманітнення розпорядку дня та змістовне наповнення кожного дня, і гарантування захисту честі та гідності засудженого.

Під час вибору методу впливу на засудженого співробітнику установи виконання покарань передусім слід визначитись із «мішенню» в психіці об'єкта. Можна виділити такі:

1) спонукання активності (потреби, інтереси, схильності, ідеали);

2) регулятори активності (сміслові, цільові й операційні установки, групові норми, самооцінка, світогляд, переконання, вірування);

3) інформаційні структури активності (знання про світ, людей, відомості, які забезпечують інформацією людську активність);

4) операційний склад активності (спосіб мислення, стиль поведінки, звички, вміння, навички);

5) психічні стани, пов'язані з реалізацією різних форм активності (фонові, функціональні, емоційні) [1].

Психолого-педагогічна робота в установах виконання покарань відбувається у двох напрямках: індивідуальному та груповому, при цьому останньому необхідна особлива увага. Оскільки виходячи із специфіки умов тримання засуджених – вони більшість часу знаходяться під впливом великої кількості людей, актуальними стають закони масової поведінки, коли настрої однієї людини з великою інтенсивністю та швидкістю передається іншим. Соціально-психологічні явища, які виникають та існують у середовищі засуджених, здатні самі по собі або у сукупності з іншими несприятливими об'єктивними чи суб'єктивними процесами ставати причинами негативного емоційно-психологічного стану засудженого та його негативної поведінки.

У сучасних умовах реформування пенітенціарної системи існує нагальна потреба відходити від формальних форм роботи із засудженими та орієнтуватися на поступовий цілеспрямований виховний вплив.

Вивчаючи основні психологічні закономірності соціального впливу Ф. Зімбардо та М. Ляйппе дійшли висновку, що установки, поведінка та когніція є трьома базовими стовпами впливу, зміна одного компонента особистості приводить до зміни інших їх компонентів: «Взаємозв'язок установок, когніцій, афективних реакцій, інтенцій та моделей поведінки, що становлять одну впорядковану систему, має велике значення. Зміна переконань здатна потягнути за собою необхідність переглянути установку. Нова установка може в кінцевому рахунку привести до зміни поведінки» [3, с. 48]. Тому в процесі взаємодії із засудженим

офіцер установи виконання покарань має спромогтися відшукати неефективні установки та працювати над їх змінами. Для цього автори пропонують зосередити увагу на:

- індивідуальній поведінці та психічних процесах об'єкта впливу;
- значущості ситуаційних факторів під час вибору лінії поведінки щодо об'єкта впливу;
- сприйняття соціальної ситуації, яке більшою мірою впливає на поведінку, ніж об'єктивна реальність;
- використання різноманітних методів для отримання та оцінки даних.

Передусім соціально-психологічний вплив має починатися з мотивування засудженого до переосмислення власного досвіду і поведінки, що призвела до скоєння кримінального правопорушення та відбування строку позбавлення волі в установі. З допомогою працівника установи засуджений має зрозуміти детерміновані зв'язки між поведінкою та наслідками.

Працівникам не варто розчаровуватись та «опускати руки», якщо відразу не отримають результату, адже цей етап найскладніший і найдовший у процесі виправлення. Основним інструментом роботи офіцера є бесіда. При цьому не варто втрачати можливість поговорити із засудженим у позаплановий час і на нейтральні теми, аби налагодити неформальний зв'язок, більше дізнатись про особистість засудженого.

Для того, щоб повідомлення було засвоєно об'єктом впливу, воно має бути репрезентовано багаторазово. Повідомлення, що повторюється, є ефективною стратегією стійкої зміни установки, здатної направляти поведінку людини в подальшому. Крім того, повідомлення мають доноситись із дотриманням певних правил: «складні для розуміння, коли мова виражає думку, йде від розуму й апелює до нього, переконливі повідомлення більш ефективні, коли представляються у письмовій формі. Повідомлення, що спрямовані до почуттів, краще спрацьовують, коли передаються аудіовізуальними засобами, – оскільки маніпулюють чуттєвими образами» [3, с. 185]. При цьому важливо внесення деякої новизни в повідомлення, що повторюються, оскільки ще зберігає у людей цікавість до інформації та виправдовує саме повторення.

Відповідно, крім бесід, мають використовуватись аудіо- і відеоповідомлення, різноманітна друкowana інформація з відповідною тематикою. Звісно, що крім прямого мовленнєвого впливу, вихователь власною поведінкою та власним прикладом опосередковано впливає на засудженого, створюючи своєрідний зразок для наслідування. На цьому етапі головне завдання суб'єкта впливу – сформувати установки, що будуть ґрунтовані на цілому комплексі прив'язок до думок і почуттів, які б були співзвучними з уже наявною внутрішньою системою установок, а для цього необхідно вивчити особистісні особливості засудженого, аби інформація його зацікавлювала, зачіпала за живе.

Коли особа, що відбуває покарання, починає замислюватись над неправомірністю своїх дій у минулому, з'являються думки про те, що життя можна прожити і по-іншому, настає час для спільної роботи працівника системи кримінально-виконавчої служби та засудженого – поступової зміни поведінки. Головне завдання на цьому етапі – сформувати у засудженого стійке прагнення до змін. Реалізація цього завдання полягає в розробленні покрокових дій, направлених на зміну кримінального мислення та поведінки. Для досягнення успіху кроки мають бути деталізовані, поставлені цілі досяжні, їх реалізація не надто складною. Для цього необхідно залучення об'єкта впливу у процес систематичного аналізу поведінки та установки. У процесі роботи важливо заохочувати до досягнення результату, акцентувати увагу на невеликих успішних кроках, сприяти розвитку відповідальності в досягненні поставлених цілей та поступово спонукати до самоаналізу своєї поведінки, готувати до самостійності у вирішенні питань та постановці наступних цілей самостійно. Провідна мета роботи із засудженим – робота над усвідомленням його не тільки об'єктом суспільних відносин, але і суб'єктом, який має права та обов'язки і найголовніше, який бере відповідальність за організацію власного життя та життя близьких людей навколо нього.

Крім того, важливим критерієм готовності до звільнення є емоційний стан засудженого. Необхідною умовою зміни психологічного стану засудженого є робота над зміною його самооцінки та рівня домагань, для цього співробітник установи має показати засудженому шлях відновлення його соціального статусу.

Під поняттям «соціальний статус» розуміємо не лише позицію особистості в соціальній системі, але і належність її до певної соціальної групи, сукупність ролей, які вона виконує. Роберт Мертон називає це «статусним набором», до якого входить: соціальний, освітній, особистий статуси, майновий стан, вікові, професійні, етнічні ознаки.

Відповідно, працюючи із засудженими, працівник має враховувати не лише вік та стать, а й загальне становище індивіда у суспільстві (наявність освіти, професійна діяльність, сімейний стан, матеріальне становище, наявність влади), рівень родинних зв'язків, належність до тієї чи іншої етнічної групи, яку релігію сповідує.

Ефективність реалізованого соціально-психологічного впливу персоналу установи залежить від таких чинників:

- подолання криміногенних нахилів засудженим;
- формування соціальних навичок та вмінь;
- забезпечення сумлінного ставлення до праці;
- свідоме включення до корисної діяльності;
- загальноосвітня та культурно-гуманістична освіта, професійна підготовка;
- укріплення дисципліни та самодисципліни;
- підтримання соціально корисних зв'язків;
- викорінення звичаїв та традицій, що суперечать правовим та моральним нормам.

Усе це буде сприяти позитивній адаптації у суспільстві і забезпечувати правослужняний образ життя після звільнення [1].

Висновки. Отже, аналіз наявних джерел вказує на те, що ефективний соціально-психологічний вплив на засудженого не можливий без налагодження взаємин між персоналом та самими засудженими. При цьому персоналу необхідно дотримуватись визначених ефективних чинників соціально-психологічного впливу на засуджених, аби стосунки між ними не переходили в «панібратські», одночасно залишаючись довірливими.

Список використаних джерел

1. Основи пенітенціарної педагогіки та психології : навч. посіб. / С. Ю. Замула та ін. ; за заг. ред. В. М. Синьова. Біла Церква, 2003.

101 с. URL: <https://i-rc.org.ua/files/posibnik-psyhologiya.pdf> (дата звертання: 22.04.2022).

2. Николаєнко С. Категорія психологічного впливу в психології. *Світосгляд – Філософія – Релігія* : зб. наук. пр. Суми, 2011. № 1 (1). URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/39499/09-Nikolaenko2.pdf?sequence=1> (дата звертання: 22.04.2022).

3. Таранов П. С. Приєми впливання на людей. Симферополь : Таврія, 1995. 493 с.

4. Яковець І. С. Динамічна безпека в установах виконання покарань як основа профілактики правопорушень. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2015. № 3. С. 180–187.

References

1. *Basics of penitentiary pedagogy and psychology* : manual (2003) / Zamula S. Yu. and others ; in Syniova V. M. (Ed.), Bila Tserkva, available at: <https://i-rc.org.ua/files/posibnik-psyhologiya.pdf> (accessed at 22 April 2022).

2. Nikolaenko, S. (2011), „Category of psychological influence in psychology”, *Worldview – Philosophy – Religion* : collection of works, State higher educational institution “Ukrainian Academy of Banking” of the National Bank of Ukraine, Sumy, № 1 (1), available at: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/39499/09-Nikolaenko2.pdf?sequence=1> (accessed at 22 April 2022).

3. Taranov, P. S. (1995), *Methods of influencing people*, Tavria, Simferopol.

4. Iakovets, I. S. (2015), „Dynamic security in penal institutions as a basis for crime prevention”, *Bulletin of the Criminological Association of Ukraine*, № 3, pp. 180–187.